

ANADOLU AĞIZLARINDA *ha (*ka) ZAMİRİNİN TÜREVLERİ

PAŞA YAVUZARSLAN

Eski Türk dilinin kaynaklarında rastladığımız *ka zamiri günümüze kadar ulaşmış ve çeşitli türevleri oluşmuş ilgi çekici bir köktür.

Kelimenin yapısı, türevleri, yaşayan ve eski lehçelerdeki durumları üzerinde çeşitli araştırmacılar durmuş ve bu konuda birtakım görüşler ileri sürmüşlerdir.¹

Konu Türk lehçeleri içinde ve en gelişmiş olan Türkiye Türkçesinde yalnızca türevleri açısından değerlendirilmiş, asıl yaygın olarak bulunduğu Anadolu ağızları dikkate alınmamıştır. Yazı dilinde, tarihî dönemlerde kullanılan pek çok kelime ve eklerin izleri silinmişken ağızlar, kuşaktan kuşağa birçok eski şekli taşımış, günümüze kadar ulaştırmıştır. Bu durum göz önüne alınırsa, böyle önemli bir şeklin Anadolu ağızlarındaki biçimlerinin ele alınmadan işlenmesi kanaatimizce bir eksikliklerdir. Öte yandan Türkoloji çalışmalarında yalnızca bu konuda değil, pek çok meselenin halledilmesinde sağlam bir sonuca varmak için Anadolu ağızları görmezlikten gelinemez. Ağızlar bu tür konuların aydınlatılmasında bize ışık tutar ve birtakım ip uçları verir.

Araştırmacıların, Anadolu ağızlarında *ka zamirinin türevleri ve kullanımı üzerinde durmamalarının bazı sebepleri vardır. En azından bu uzun süren bir derlemeyi gerektirir. Biz böyle bir zamirin Anadolu ağızlarında şekillerine dikkat çekerken bu ana kadar taradığımız ve bulduğumuz malzemeyi şimdilik değerlendirmekle yetiniyor ve bu taramanın ileride daha genişletileceğini umuyoruz.

¹ Ahmet Temir, "... Uygurca kalıtı ve Altay dillerindeki ka-zamiri hakkında" *Beşinci Türk Dili Kurultayı* TDK 1945, İstanbul 1946.

Doç. Dr. Sema Barutçu, "Eski Türkçe kalıtı ve Nelik Kelimeleri Üzerine" *Türkoloji Dergisi* X. cilt 1. sayı, s. 71-76,

W. Bang, "Wom Köktürkischen Zur Osmanischen" *ABAW*, Berlin 1917, s. 27-31,

Martti Räsänen, "Materialien Zur Morphologie der Türkischen," *Studia Orientalia*, Helsinki 1957.

Bu konuda görebildiğimiz kadarıyla Türkiyede ilk araştırma Ahmet Temir tarafından yapılmıştır. Ahmet Temir, "Uygurca kalıtı ve Altay dillerindeki *ka*-zamiri hakkında" adlı makalesinde konuyu şöyle değerlendirmiştir:

"Esasında Türkçe bir unsur olan **ka*-dan meydana gelen *kan-*, *kay-*, *kal-*, *kar-* grupları ve onların tâli formları bütün Altay dillerinde yayılmıştır. Fonetik cihetine gelince, bu unsur Uygurcadan sonraki lehçelerin bazılarında Moğolcada ve Tunguzcanın Gold ve Olça lehçelerinde *ka-* < *ha-*, *ha-* şekline girmiş ve Mançu lisanında da *ha-* < *a-* olmuştur."²

Ahmet Temir, makalesinde bu zamirin *kan*, *kay*, *kal*, *kar* kollarını ve bunların karışımından ortaya çıkan tâli biçimleri bir şema halinde Türk lehçelerinden örnekler vererek incelemiştir. Eski ve yeni Türk lehçelerinde bu zamirin formlarını, bir şema halinde ele alıp inceleyen Ahmet Temir, bunun sonucunda dört grup halinde "kökler yapan ekler" tespit ettiğini belirtir ve bu ekleri şöyle tasnif eder:

" -n	-y	-l	-r
-na	-ya	-la	-ra
-nu	-yu	-lu	-ru
-nı	-yı	-lı	-rı" (s. 286)

Bu eklerin hepsinde ortak olarak göze çarpan *-a*, *-u*, *-l* ünlülerinin kendi başlarına bağımsız birer ek olacaklarının ihtimalini ileri süren Ahmet Temir, Türk lehçelerinde daha fazla *n* ve *y* grubuna ait formların kullanıldığını belirtir. *l* ve *r* gruplarının bazı köklerinin ve biçimlerinin Türkçede henüz tespit edilmediğine değinen Ahmet Temir, bunların varlığını *n* ve *y* gruplarına kıyasen nazarı olarak var sayabiliriz diyor. Oysa Anadolu ağızlarında yaptığımız tarama sonucunda Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde bu zamirin *-r*'li gruplarının örnekleri tespit edilmiştir.

**ka* zamiri üzerinde bunun dışında çeşitli sözlüklerde ve gramerlerde de bilgi verilmektedir.

Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*³ adlı etimoloji sözlüğünde bu zamirden türemiş

² a.g.m., s. 282.

³ Sir. G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* Oxford 1972.

olduğu kabul edilen *kaç* (s. 589b), *kaçan* (s. 592a), *kalı* (s. 617a), *kaltı* (s. 618b), *kanı* bk. *ka:nu:* (s. 632b, 633a), *kañça* (s. 634b), *kanıki* (s. 637b), *kayu* bk. *kanu* (s. 675a) kelimelerinin etimolojisini eski bir kök olan Türkçe *kañu* kelimesine bağlamaktadır. Bu türevlerin kökü olan *kañu* (s. 632b, 633a) kelimesini Clauson, sözlüğünde şöyle açıklamaktadır. *kanu* soru zarfıdır. Durum ekleriyle kullanılır. *kaç*, *kaçan*, *kalı*, *kaltı*, *kanı* kelimeleriyle aynı kökten gelmektedir. Bütün bu gruptaki kelimelerin sonundaki ekler, dilde farklı son eklerin kullanıldığı döneme aittir. *kañu* kelimesi *kayu* biçiminde de kullanılır. *-n* ve *y-* seslerinin birbirleriyle karışması sonucu ortaya çıkmıştır. *kañu* kelimesindeki *-n-* sesi *-y-* sesine dönüşmüştür. Oğuz ve Kıpçak Türkçesinde *k-* sesi “*x-*” sesine dönüşmüştür.” Clauson, *kañu* madde başı altında bu kökten türemiş *kan-tan*, *kayu*, *kayuda*, *kanyuda*, *kaçan*, *kayusiña*, *kayular*, *kanda*, *xanda* (Halaçça), *kayda*, *kayuka*, *kayusi*, *kayudın*, *kanı*, *kañça*, *kandın*, *kaysiñiz*, *kaya*, *kaysı*, *karu* (Trkm.), *kangı* / *kankı* gibi biçimleri tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden örnekler vererek uzunca işlemiştir. Lehçelerde görünen bu farklı biçimleri *kañu* maddesinde toplaması ilgi çekicidir.

Clauson, bu zamirden türemiş *kaç*, *kaçan*, *kalı*, *kaltı*, *kanda*, *kañça*, *kanda* kelimelerini ayrı ayrı madde başında ele alıp incelemiştir. Bütün madde başlarında bu kelimelerin etimolojisini *kañu* kelimesine bağlamıştır.

W. Bang, *qayu* < *qa-yu* kelimesinin temelini şahıs zamiri olan **qa*'ya bağlar ve **qa* zamirinin kök ağacını şöyle çizer⁴. **qa* 1) *qa-yu*, 2) *qa-n*, 3) *qa-i*. **qa* zamirinden türemiş *qayu*, *qalay*, *qaçan*, *qaç*, *qaya*, *qayan*, *qana*, *qani*, *hara* madde başlarını yaşayan ve tarihî lehçelerden örnekler vererek açıklamıştır. Bang, bu kelimelerde geçen ekler üzerinde de durmuştur. Bang, gibi bu kelimeleri **ka* köküne bağlayan araştırmacılar M. Räsänen⁵ ve T. Banguoğlu⁶'dır.

Necmettin Hacıminoğlu, **ka* zamirinin türevlerini *Türk Dilinde Edatlar*⁷ adlı kitabında “bağlama edatları” ve “soru edatları” başlığı altında incelemiştir; Hacıminoğlu, bu edatların tarihî lehçelerdeki ve Türkiye Türkçesindeki biçimlerini eserlerden seçtiği örnek cümle-

4 a.g.m., s. 27.

5 a.g.m., s. 44, 48.

6 Tahsin Banguoğlu, *Altosmanische Sprachstudien Zu Suheyl-ü Nevbahar*, Breslau 1938, s. 92.

7 Necmettin Hacıminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar* (En Eski Türkçe Metinlerden Zamana Kadar) -Yazı dilinde- 3. baskı M.E.B İstanbul 1984.

lerle açıklamıştır. “Bağlama edatları” başlığı altında *kaçan / kaçankim, kalı / kaltı* kelimelerini vermiştir. Hacıeminoğlu, Hakaniye Türkçesinden sonraki dönemlerde görülen *kalı* kelimesini bazı araştırmacılardan farklı olarak şöyle değerlendirmiştir: *kalı* < *kal-ı* “artık, nihâyet, eger, şayet.” Eski Türkçeden itibaren bilinen *kalı* A. Von Gabain tarafından Alt Gr., de edat olarak zikredilmemiştir. Nitekim kelimenin bağlama edatı olarak kullanılışı Karahanlı sahası metinlerinden itibaren görülmektedir. Kelime *kal-* mastarından zarf-fiildir. (s. 165) Ayrıca bu kelimenin *kal-* fiilinden türediğini, verdiği şu dipnotla desteklemeye çalışır: “Nitekim, bugün Anadolu ağızlarında “artık” mânâsına kullanılan “kalan” kelimesi de aynı *kal-* mastarından isim fiilidir: “Epeyce çabıştım kalan biraz dinlenmek istiyorum” (s. 165 1 nolu dipnot)

Clauson, sözlüğünde *kalı* (s. 617) kelimesinin etimolojisini şöyle açıklar: “şartlı cümlelerle kullanılır. Genellikle nasıl manasını verir. Belki *kaltı* kelimesinden gelmektedir. Hakaniye Türkçesinden önceki dönemlerde bulunmaz. *kal-* veya *kalı-sız* kelimeleriyle ilgisi yoktur. Belki de etimolojik açıdan *kañu* ve *kaçan* kelimeleriyle ilgilidir.” (s. 617) Konuya “Eski Türkçede Kaltı ve Nelük Kelimeleri Üzerine” adlı makalesinde değinen Doç. Dr. Sema Barutçu, Clauson’un *kalı* kelimesinin belki de *kaltı* kelimesinden gelmiş olabileceği görüşünü kabul etmemektedir. Araştırmacı, *kaltı* ve *kalı* kelimelerinin iki ayrı şekil olduğunu ileri sürer.

Bunların ayrı Türk yazı çevrelerine ait kelimeler olduğuna kabul etmek gerekir diyen Doç. Dr. Sema Barutçu, bu iki kelimeyi şöyle açıklar: “*kalı* sözüne daha erken dönem metinlerinde rastlanmaması, o kelimenin daha sonra çıktığı anlamına gelmez. Bu iki ayrı Türkçe şekli ayrı Türk yazı çevrelerine ait kelimeler olarak kabul etmek daha doğrudur. Ayrıca *kalı* şekli *-tı* ile genişletilmiş *kaltı*’ya göre görünüşü bakımından da ilk şekil olduğunu ortaya koymaktadır.⁸

Bu kelime Hacıeminoğlu’nun belirttiği üzere *kal-* mastarından türememiştir. Yukarıda görüşlerini vermeye çalıştığım G. Clauson ile S. Barutçu’nun belirttikleri gibi *kalı* kelimesi **ka* zamirinin *-lı* eki ile genişlemiş bir biçimdir.

N. Hacıeminoğlu, soru edatları bölümünde *ħanda* < *ħanda*, *ħangi* < *ħanğı* < *ħanķu*, *ħanı* / *ħanı* < *ħanı*, *ħaç*, *ħança* < *ħan-ça*, *ħançaru* < *ħança-ru*, *ħanda* *ħan+da*, *ħandan* / *ħandın* < *ħan+dan* < *ħan+dın*,

⁸ a.g.m., s. 71.

kanı (*kankı*) *kayda* / *kayuda* / *kaydın* / *kayudın kayu+du*, *kayıtı kayu+sı* ve *kayu* edatlarının eski Türkçe ve tarihi lehçelerdeki şekillerine de değinmiştir.⁹

Konuya başka bir açıdan değinen T. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*¹⁰ adlı eserinde “zamirli zarflar” başlığı altında yönelme, çıkma, kalma durumu ekiyle kalıplaşmış olarak kullanılan *kancaru kanda* (*kanı*) *kandan* kelimelelerini soru zarfı olarak değerlendirir.

J. Deny, gramer (Ali Ulvi Elöve tarafından yapılan tercüme)’inde “Katmaçlar” ve “kaçan” kelimesini işlerken dolaylı olarak *ka zamirinin biçimlerini söz konusu eder.¹¹

“nere-de nin *هانی* “ou” (eski şekilleri: *قنى*، *قانى* *kanı*) suretinde bir anlamdaş (müterâdif)i vardır. (s. 251)

“nere-de nin ikinci bir anlamdaş (müterâdif)i vardır: *هاندە* *han-da* (eski şekli: *قنده*، *قاندە* *kan-da*، *قنجە*، *قانجه* *kan-ca* da derlerdi.) (s. 242)

Deny, ihtar olarak şöyle bir açıklamada bulunur: *کاندن* *kan-dan* kelimesine *زردن* kelimesine muadil olarak eski metinlerde de rastlanır”.

“*han-ı*, *han-da* (mef’ulün fiyh), ve *han-dan* (mef’ulün anh)’da rastlanan *h* (*k*) an unsuru *han-gide* de görülür, ki bu, *han-ki* veya *han-ki* suretinde sökümlenebilir.”

J. Deny, gramerinde *kaçan* kelimesini şöyle açıklar: *قچان*، *قچان* *kaçan* veya *هاچان* *haçan* (Azerce’de; *haçan*) kelimesi zarf olarak ne zaman “quand?” mânâsını verir ki, bu *kay çağ-ın* yani hangi çağda, hangi zamanda “qual temps?” yerindedir. (*kay* bir soru zamiridir, *çağ* da “zaman” demektir *-in* âletlik sondalıdır.) (s. 672)

J. Deny gibi W. Bang da, kelimeyi *qai* + *caq*¹² kelimelerinin birleşimi olarak açıklar. Azeri Türkçesinde görülen *haçağ* “ne zaman” anlamındaki kelime *haçan* kelimesinin “*kay*” soru zamiri ve “*çağ*” “zaman” anlamında olan kelimelerin birleşmesinden ortaya çıktığını kuvvetlendirmektedir.

9 a.g.e., s. 270-275.

10 T. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* 2. baskı TDK, Ankara 1986.

11 Jean Deny, *Türk Dili Grameri* (Osmanlı Lehçesi), tercüme eden Ali Ulvi Elöve, İstanbul 1941.

12 a.g.m., s. 27.

Bu görüşü doğrulamak için Azerbaycan halk edebiyatından bir dörtlük örneği verelim:

“Bir çoh iyid bir orduya daldadı,
Çarı düşmen sağdadı, ya soldadı,
Çaçar çaçar reğibini aldadı,

Çayıtmamış haçağ olur, sultanım (E. Ahundov, A.H. Y.Ö., s. 85 / 8)

J Deny, *kaçan* kelimesinin eski Osmanlıcadaki şekillerini verirken onun halk ağzındaki kullanımına da değinir: “Eski Osmanlıcada *kaçan* ne zaman, vakta ki “quand larquese” mânâsında bağlaç olarak kullanılırdı, ve *kaçan-ki* veya *kaçan-kim* de denilirdi. Bu gün bu edat ancak lehçelerde (meselâ Meraş’ta) -(y) ince, -(y) inciz ulağıyla kullanılır. *Xaçan çıxınız*” (s. 672-673)

Deny, gramerinde “ha” nidasından bahsederken Azeri Türkçesinde görülen “ne vakit” anlamında *ها وقت ha vakit* kelimesindeki “ha” soru zamiriyle “ha öyle, ha böyle” deki “ha” edatının birbirine karıştırılmamasına dikkati çeker ve soru olan “ha”yı şöyle açıklar: “Osmanlıcada bunun bazı soru kelimelerinde izleri bulunmaktadır: *hanı* (ki, daha eskisi *kanı*) hangi (ki, daha eskisi *kangı*). *haçan* veya *kaçan* mk. Azerce’de *hara*, *harda*, *hardan* “nere, nerde, nerden” *hansı*, *hangisi*. Bu unsur Kırgız, Sogay vs. de rastlanmakta olan daha eski bir *kay* kelimesi yerindedir.” (s. 685)

Deny de, diğer araştırmacılar gibi *hanı*, *hangi*, *hara*, *haçan* vb. kelimelerin Kırgız ve Sogay lehçelerinde görülen bir *kay* köküne dayandığını ileri sürmektedir.

J. Deny gibi **ka* zahirinin çekimli biçimlerini *kay* köküne bağlayan Hüseyin Kazım Kadri, *Türk Lûgatı*¹³ adlı sözlüğünde bu zamirden türemiş *kaçan*, *kayda*, *kaça*, *kayısı*, *kanı*, *kaydan* vb. türevleri ve bunların Türk lehçelerindeki çekimli biçimlerini “*kay*” madde başı altında ele alıp incelemiştir.

H. Kazım Kadri’nin bu madde başı altında verdiği *kamu* ve *kamuk* kelimelerinin *kay* köküyle bir ilgisi yoktur. *kamu* ve *kamuk* kelimelerinin aslı *kamağ* (?*xamağ*)¹⁴ olup Türkçe bir unsur değildir.

¹³ *Türk Lûgatı Türk Dillerinin İstikakı ve Edebî Lûgatleri* C. 3, İstanbul 1943.

¹⁴ Clouston; a.g.e., s. 627.

*ka zamirinin türevlerine *Codex Cumanicus*'ta ve Uygur metinlerinde de rastlamaktayız. Uygur metinlerinde bu kelimenin *qaç* (VA49), *qačan* (III 34), *qalti qlti* (IIA 61), *qayu*. (*qayu*, *qanyu* IIA 11), *q.-da* (IIA 11), *qayuma* (SA 51)¹⁵ gibi biçimleri çokça geçmektedir.

Codex Cumanicus'ta *qačan*, *xacan* (*chazan* / *kačan kačan*; *Hačan* 139, 12) "qačan ol kişi aştı, ol frişte ekinçe keldi ol kişi qatında" 124, 10" *qaj* (-), *xaj* (-) *qajyn* (*chayin*) 63, 24, *qajsy*, *qajsyn*, *qajsyny* (*chaysi* / *kaysi*; *kaysen*, *kayseni*) 63; 27, 69; 92.

"tiğenek tağy qajşyny başyna urdylar 126; 23, *qajda*, *xajda* (*chayda* / *kayda*, *kayda*, *kayde*, *chayda* 122, 39) 65; 13, 161; 15 "kisi jolsuz barabilmez qajda tiler" 123, 24 *qajma*, *qajsy qajyn* bkz. *qaj* (-)¹⁶ gibi çekimli biçimleri vardır.

*ka zamirinin Azeri Türkçesinde kullanılan *hara* çekimli biçimlerini bu lehçenin uzantısı olan veya etkisi altında bulunan Anadolu ağızlarında sıkça görebiliyoruz. Doğu Anadolu bölgesinde görülen bu *hara*'lı biçimleri açıklamak için Azeri Türkçesindeki çekimlerine bakmak gerekir.

Azeri Türkçesinde *harda*, *hara*, *hardan*, *haranın*, *harayı*, *harya* gibi durum ekleriyle kalıplaşmış biçimler yanında iyelikli şekli olan *hası* ve *hansı* (*hangisi* < *kangısı*) gibi örnekler de vardır:¹⁷

"Atan soğan, anan sarımsağ, sen hardan oldun bele gulmeşeker"
E. Ahundov (A.H.Y.Ö., s. 150 / 2)

"Buzardan çiçek allam, sataram,

Bir üzü göyçek haradan toparəm,

Haray ellerinden, o gara tellerinden.

Hergah izin versen, bulam, öperem te'llerinden (A.H.Y.Ö., s.113 / 32)

hara Tohum sepili ğaldı

Bostan ekili ğaldı

Çayub hara gedirsen,

Tifil kökülü ğaldı (A.H.Y.Ö., s. 70 / 15)

15 Bang und A. Von Gabain, *Analytischer Index Zu den Fünf Evstern Stücken der Turkischen Turfan-Texte*, Berlin 1931.

16 K. Grönbech, *Komanisches Wörterbuch Turkischer Wortindex Zu Codex Comanicus* Köbenhavn 1949.

17 M. Ergin, *Azeri Türkçesi* 2. baskı Ebru Yay. İstanbul 1981, s. 158.

hansı "Hansının oğu düzdü
 Sana gör néce yüzdü
 Oğlu padşahlığ eyler
 Anası hele gızdı (A.H.Y.Ö., s. 163 / 23)

Şimdi makalemizin asıl amacı olan Anadolu ağızlarındaki örneklerine ve bu şekillerin gramerimizdeki görevlerine bakalım.

**ka* zamirinin Anadolu ağızlarından derlediğimiz örneklerini cümledeki görevleri bakımından zaman zarfı, soru sıfatı ve yer yön zarfı olarak sınıflandırabiliriz.

I- Zaman Zarfı Görevinde Kullanılanlar:

haçan < *kaçan* (*haçanki*, *haçan kim*)

Bu gün yazı dilinde kullanılmayan bu kelime, Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde cümle başı edatı olarak karşımıza çıkar.

"Kaçan bir kişi tavar şatun alsa yâ kıl halâyık alsa anun alnı saçına yapışsun eyitsün" (H.H., DTCF 115a / 3-4-5)

Kuzey-doğu Karadeniz bölgesi ağızlarında sıkça rastlanan *haçan* kelimesi cümleye "ne zaman", "ne zaman ki", "-dığı zaman" anlamları yanı sıra "nasıl", "mademki" gibi anlamları da katar. Anadolu ağızlarında şu biçimlerde karşımıza çıkmaktadır: *haç'an* (Rz.) *hacan* (Akç-Tr.) *haçan* (Tr.-Gr.) *haçan ki* (Gmş.) *kaçan* (Glb.-Çkl.) *haçanda*, *haçen* (İz., İsp., Bl., Kcl.) *haçana geder* (Erz.) *haçana bir* (Kbr.)

"Haçan hamsi vardır, sen bâ ondan haber ver" (A. Caferoğlu K.D.İ.A.T., s. 133), "Haçan garılara bele bahir ya, gendini dev aynasında gorir" (E. Gemalmaz, E.İ.A. II, s. 12)

"mademki" anlamında; "Haçan doktor deyidin, niye aşdın yarami" (San, G.K.A.Y.A., s. 213).

"Ne zaman ki" anlamında; "Haç'an bakti ki yatsi geştuktan sonra ka'piya bi'risi 'vurdi" (Günay, R.İ.A., s. 149).

Anadolu ağızlarında *haçan* kelimesinin bu kullanımı yanında "-a kadar" edatı ve "bir" kelimesiyle genişlemiş biçimleri de vardır: "Hala Yarabi ben haçana geder bunun derdini çekecegim" (E. Gemalmaz E.İ.A. II, s. 142)

"Ben senin kapunun önünde haçana bir bekliyeyim" (Kbrs.) *hanca* (*han+ca*) "çoktan", "çoktan beri" Eski Türkçede "kanca

bargalı sakınırsız” (UIV. A. 184) ve Eski Anadolu Türkçesinde “kaçı varırsan bana bir sözleğil” (YZ 70-3)¹⁸ örneklerinde “nereye” anlamında olan bu kelime Anadolu ağızlarında “hanca” biçiminde “çoktan” ve “çoktan beri” anlamlarında karşımıza çıkar.

“sen onu sormâ o hanca zaman oldu gideli” (Uluşiran-Gmş. De. Söz.)

hanidir (*hani* (< *kanı*) + *dir*) “ne zamandır, ne zamandan beridir.” Daha çok soru sıfatı ve yer zarfı olarak kullanılan *hani* kelimesinin Anadolu ağızlarında zaman zarfı görevinde olan örnekleri de vardır:

“Hanidir ben oni hês görmedim” (San, G.K.A.Y.A., s. 200)

hani soru edatının çıkma durumuyla kalıplaşmış biçimi olan *haniden* (*hanıdan* < *handan*) kelimesi, cümleye “ne zamandan” anlamı katmaktadır: *handan bärâ gamâdiñiz* (Korkmaz, G.B.A. AI-11)

Anadolu ağızlarında “ne zamandan” anlamında *hani*’nin *handâ*, *hanıhandan*, *handan beri*, *handen* gibi türevlerini görebiliyoruz.

II- Soru Sıfatı Görevinde Kullanılanlar:

hani (< *kanı*); *hani* edatı bazen sadece bir hatırayı canlandırmak, uyandırmak için kullanılır:

“Hanı tam iki sene asgerliyh yapıdıñdan soña teyhral burahdular” (E.İ.A. II, s. 48)

hani kelimesinin yönelme durumuyla kalıplaşmış biçimi olan *hana* Anadolu ağızlarında “nerede” anlamında kullanılır. “Hana benim Pabuçlarım”. (Baba Sultan-Br. D. Söz).

Bu gün yazı dilinde Türkçenin ses uyumuna aykırı olan bu soru edatı Anadolu ağızlarında *hanı*, *hana* biçimlerinde uyuma girmiştir.

hangî; bu gün yazı dilinde Türkçenin ses uyumuna aykırı olan bu soru edatı, *hani* gibi Anadolu’nun bazı yörelerinde uyuma girerek *hangî* *hengî*, *hankî* olmuştur.

Anadolu ağızlarında bu edatın çekimli biçimleri şöyledir: *hangemez*, *hangesi*, *hangınız* (*hankiniz* Ord.)

“Arhadaşla, pırınç çuvalının âzını goyup da dibini delen hanķı-ñızdı”. (A. Caferoğlu, A.İ.A.T., s. 196), “Hanķı yola gideyin / Ayrılığa

¹⁸ Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 271.

ne deyyin (A. Caferoğlu A.İ.A.T., s. 122), “Dön beri dön beri kimin yarısan / Sen hanki aşgın gemhırdarısañ (A. Caferoğlu, A.İ.A.T., s. 95)

Hangi soru edatının *-ki (-gi)* aitlik ekli biçimleri yanında, özellikle Azeri Türkçesinin uzantısı olan Doğu Anadolu ve Kerkük ağzında bu kelimenin *-sı* iyelik eki almış biçimleri de vardır: *hansı, hansı, hanısı, Kerkük ağzında haxsı, haxsımızın*

“Onun evi hansidir?” (A.İ.A.T., s. 27), “Şah dédi çağırın bir mañga asker vérin, haxsı kızı istirse top-topxana zorı assılar versiler eline” (A. Terzibaşı, A.K.M., s. 27)

“Dédi kardaş bir şert edeğin ki kardaşx vesyet ossın sene dédi haxsımızın oğlu oldu, haxsımızın kızı oldu bir-birine bésik kesme adaxdı ossın” (A. Terzibaşı, A.K.M., s. 19)

3. Yer, Yön Anlatan ve Soru Zarfı Görevinde Kullanılanlar:

hara Bu şeklin ad durum ekleriyle kalıplaşmış biçimleri olan *haraya, harda, hardan, haranın, harayı, harya* kelimeleri Azerbaycan halk ağzı ve Azeri Türkçesi yazı dilinde kullanılmaktadır.

“Mensur Hanın eli goli var olsun / Harda galsa Allah ona yar olsun.” (M. Ergin, Heyder Babaya Selam *Azeri Türkçesi*, Ebru Yayınları 2. baskı İstanbul 1981) Anadolu ağızlarında ise; Azeri Türkçesinin tesiri altında bulunan veya bu Türkçenin uzantısı olan Kerkük ve Doğu Anadolu bölgesi ağızlarında sıkça geçmektedir.

“Bir gün dédi men bılardan bir şey annamıram emmi dédi bir gédim mılladan sorım bılar hara yétişipler?” (A. Terzibaşı, A.K.M., s. 19) Bu örnekte “nasıl” anlamında kullanılmıştır.

Hara kelimesi Anadolu ağızlarında *hare, haraya, harıya, hareye, hardan, harda, haralı* biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır: “Birbirlerine dediler birağah atların başlarını bağah haraya gidecağlar.” (A. Caferoğlu, A.İ.A.T., s. 4) “Vay äbey hardan geliseñ? diye sordu. (A. Caferoğlu, A.İ.A.T., s. 9), “O iki kafdarlar hardadırlar mana söyle” (A. Caferoğlu, A.İ.A.T., s. 9)

“Ahmet haralı?” (İğdir-Kars)

Anadolu ağızlarında yer ve yön sormada *hara* kelimesinin çekimli biçimleri yanında *haniye* (Yz.) “nereye” *handan* (henden), *hangırda* (*hengirde, hankırda, hangirde, hangırıda, hanpırda*) *hangıra* (*hankıra, hankır, hangiri*) *hangırdan* gibi şekilleri de kullanılmaktadır.

Bu biçimlerden pek çoğu bu gün yazı dilimizde kullanılmamaktadır. Örneklerde de görüldüğü üzere Türk lehçelerinde değişik biçimlerde karşımıza çıkan *ka zamirini taramalara devam edeceğim. İlevide bulabildiğim yeni malzemeyi değerlendireceğim. Ancak bu arada şu hususu da belirtmekte yarar vardır. *ka köküne dayalı Eski Anadolu Türkçesinde de pek çok şekil bulunmakta ve bu biçimler çeşitli görevlerde kullanılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde geçen bu biçimlerin taranıp ortaya konulması konuya yeni bir boyut getirecektir.

Kısaltmalar ve Kaynakça

Akç.	Akçabat
Bl.	Bolu
Br.	Burdur
Çkl.	Çanakkale
Erz.	Erzurum
Glb.	Gelibolu
Gmş.	Gümüşhane
Gr.	Giresun
Isp.	Isparta
İz.	İzmir
Kcl.	Kocaeli
Kbr.	Kıbrıs
Rz.	Rize
Tr.	Trabzon
Yz.	Yozgat

A.H.Y.Ö.: Ehliman Ahundov, *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri* (Çev. Semih Tezcân), TDK 1978.

A.İ.A.T.: Ahmet Caferoğlu, *Anadolu İli Ağızlarından Derlemeler*, İstanbul 1951.

A.K.M.: Ata Terzibaşı, *Arzu-Kamber Matalı*, Kerkük Varyantı 3. baskı, İstanbul 1971

- Dr. Söz.:** *Derleme Sözlüğü*, VII. cilt TDK, Ankara 1974, VIII. cilt TDK, Ankara 1975.
- E.İ.A.:** Efrasiyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları* (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler) 3. c., Erzurum 1978.
- G.B.A.A.:** Zeynep Korkmaz, *Güney-Batı Anadolu Ağızları Ses Bilgisi* (Fonetik), Ankara 1956.
- G.K.A.Y.A.:** Sabri Özcan San, *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları*, K.B., Ankara 1990.
- H.H.:** Musa Bin Hacı Hüseyin İzniki, *Hısnu'l-Hasin Fi Minheci'd-din*, DTCF Yazma Eserler İsmail Saib Ef. I/ 1331.
- K.D.İ.A.T.:** Ahmet Caferoğlu, *Kuzey-Doğu İllerimizden Toplamalar*, TDK, İstanbul 1946.
- R.İ.:** Turgut Günay, *Rize İli Ağızları*, Ankara 1978.
- Selahattin Olcay- A. Bican Ercilasun- Ensar Aslan,** *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*, 2. baskı, TDK, Ankara 1988.
- Tuncer Gülensoy,** *Kütahya ve Yöresi Ağızları* (İnceleme-Metinler-Sözlük), TDK, Ankara 1978.
- Hamza Zülfikar.:** "Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri" *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Ankara 1978, s. 297-317.